

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

ТЕОРЕТИКО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ У ШКІЛЬНІЙ СИСТЕМІ ЧЕХІЇ

THEORETICAL AND ORGANIZATIONAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' LEGAL COMPETENCIES IN THE SCHOOL SYSTEM OF THE CZECH REPUBLIC

В статті розглянуто теоретико-організаційні аспекти розвитку правових компетентностей учнів у шкільній системі Чехії. Наголошено, що метою правової освіти в європейських країнах є виховання у молодих людей якостей громадянина, здатного піклуватися про суспільне благо, відстоювати власні права та поважати права інших, висловлювати готовність жити і працювати на загальне благо, вирішувати конфліктні ситуації лише мирним шляхом, спрямовувати свої зусилля на забезпечення миру та захист сприятливого середовища для існування. Визначено особливості розвитку правової компетентності школярів у Чехії: вдосконалення змісту навчання школярів теоретичним основам права, що забезпечує розширення діапазону правових знань; активізація позанавчальної діяльності школярів, зміст та форми якої впливають на правову позицію особистості та збагачення соціально-правового досвіду школярів; забезпечення інтеграції діяльності соціальних інститутів, що сприяє розширенню сфери пізнання та спілкування, профілактиці та попередженню неправомірних діянь і асоціальних вчинків учнів. Виявлено, що програмно-методичне забезпечення формування правової компетентності школярів в чеській шкільній системі передбачає врахування впливу факторів середовища; створення структури, яка є координатором діяльності школярів, що здійснює моніторинг виникнення правових проблем; взаємодія учнів, педагогів та батьків щодо взаємного збагачення соціально-правовим досвідом; взаємодія сім'ї, школи, дитячих громадських об'єднань з метою профілактики та попередження злочинів неповнолітніх; активізація діяльності правових клубів. Зроблено висновок, що особливості формування правової компетентності в учнів у шкільній системі Чехії визначаються специфікою розвитку вікових проявів та особливостями перебігу їх життєдіяльності: навчальної діяльності як провідної в цей період розвитку особистості та позанавчальної як необхідної сфери пізнання, неформальних взаємин, розвитку потреби участі у соціально-правових активностях, акціях школи, мікрорайону, міста, суспільства загалом.

Ключові слова: правова компетентність, правова освіта, шкільна система, Чехія, розвиток особистості, європейський освітній простір.

The article deals with theoretical and organizational aspects of the development of legal competencies of students in the Czech school system. It is emphasized that the purpose of legal education in European countries is to educate young people as citizens who are able to care about the public good, defend their own rights and respect the rights of others, express their willingness to live and work for the common good, resolve conflict situations only peacefully, and direct their efforts to ensure peace and protect a favorable environment for existence. The peculiarities of the development of legal competence of schoolchildren in the Czech Republic are determined: improvement of the content of teaching students the theoretical foundations of law, which ensures the expansion of the range of legal knowledge; activation of extracurricular activities of students, the content and forms of which affect the legal position of the individual and enrichment of the social and legal experience of students; ensuring the integration of the activities of social institutions, which contributes to the expansion of knowledge and communication, prevention and deterrence of illegal acts and antisocial behaviour of students. It is found that the programmatic and methodological support for the formation of legal competence of schoolchildren in the Czech school system involves taking into account the influence of environmental factors; creation of a structure that coordinates the activities of schoolchildren and monitors the emergence of legal problems; interaction between students, teachers, and parents for mutual enrichment of social and legal experience; interaction between families, schools, and children's public associations to prevent and deter juvenile crimes; and intensification of legal clubs. It is concluded that the features of the formation of legal competence in students in the Czech school system are determined by the specifics of the development of age-related manifestations and the peculiarities of the course of their life activities: educational activities as leading ones in this period of personality development and extracurricular activities as a necessary sphere of cognition, informal relationships, the development of the need to participate in socio-legal activities, events of the school, neighborhood, city, and society as a whole.

Key words: legal competence, legal education, school system, Czech Republic, personal development, European educational space.

УДК 37-053.6:34
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/84.1.1>

Гавринєць А.М.,
аспірант кафедри педагогіки
дошкільної, початкової освіти
та освітнього менеджменту
Мукачівського державного університету

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Освіта – це основа особистісного зростання, працевлаштування, активного та відповідального громадянства. Право на

якісну та інклюзивну освіту і навчання впродовж життя проголошено в «Європейській основі соціальних прав» (2017) як перший принцип. Освіта розглядається як базис європейського способу життя, зміцнення соціальної ринкової економіки

та демократії, права людини і соціальної справедливості [7, с. 9; 13; 20]. Стратегічною рамкою європеїзації освітніх політик у державах-членах ЄС є Програма співробітництва у галузі освіти «Освіта і навчання» (2009), що орієнтована на підвищення якості й ефективності освіти і навчання; сприяння рівності, соціальній згоді та активному громадянству; оптимізація креативності та інновацій [7, с. 30]. У 2021 р. затверджено Стратегічну рамкову програму Європейського співробітництва у галузі освіти і навчання «До Європейського освітнього простору і поза» (2021-2030), в якій визначено п'ять пріоритетів, одним з яких є підвищення якості, рівності, інклюзії та успіху для всіх в освіті та навчанні. Щоб відбувався успішний розвиток в сучасному світі, економіці та на ринку праці, усі люди повинні мати відповідні знання, навички, компетентності, зокрема і правові [6].

Засадничим орієнтиром проголошено «Європейський порядок денний з розвитку навичок», ключовими питаннями з яких визначено навички і навчання впродовж життя, що мають вирішальне значення для довгострокового та стійкого зростання, продуктивності праці та інновацій. Набуття громадянами належних навичок дозволяє їм ефективніше працювати та застосовувати продуктивні технології. Лише тоді європейське співтовариство зможе зміцнити свої позиції у глобальній конкуренції та мати стійкий економічний розвиток, спрямований на перехід до зеленої та цифрової економіки і забезпечення соціальної справедливості [13].

В умовах розбудови громадянського суспільства і правової держави актуальною для кожної людини і громадянина, незалежно від набутої освіти, є правова компетентність. В Україні на початку ХХІ століття було затверджено «Національну Програму правової освіти населення» [1], яка спрямовує на забезпечення принципів системності й наступності правової освіти з урахуванням вимоги її компетентнісної орієнтації на різних рівнях та для різних спеціальностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку правових компетентностей розглядалася вітчизняними і зарубіжними науковцями. Зокрема, увага дослідників присвячена проблемам формування правової свідомості та методологічним засадам правової компетентності (І. Дідук, В. Загрева, Р. Єдлічка (Jedlička), Г. Задорожна, О. Тітомир та інші); виокремленню структурних компонентів правової компетентності (С. Нетьосов, З. Белецьки (Bělecký), Г. Белц (Belz), Я. Проуха (Průcha), Т. Ремех, Л. Рябовол, О. Святокум М. Сіґріст (Siegrist), дидактичним засадам розвитку правових компетентностей (О. Локшина, В. Спілкова (Spilková) Р. Чапек (Čapek) та інші).

С. Нетьосов, розглядаючи проблему розвитку правової компетентності як результату навчання

правознавства у закладах загальної середньої освіти, акцентує увагу на аксіологічній (формування розуміння та ставлення до закону й права як до загальнолюдських моральних цінностей); логічній (вміння учнів аналізувати діяння на основі закону); юридично-мовленнєвій (вміння будувати усні й письмові висловлювання щодо правових питань); інформаційній (вміння самостійно використовувати джерела правової інформації) компоненти [2]. О. Святокум визначила, що освітнім результатом такого навчання має стати компетентність у сфері прав людини та громадянина України, яку можливо розглядати як складне психологічне утворення особистості, що передбачає: наявність в учня знань, умінь і навичок стосовно прав людини та механізмів забезпечення їхнього захисту, а також застосування в повсякденному житті; формування в нього цінностей та зміцнення світоглядних підходів і моделей поведінки, які орієнтовані на дотримання прав людини; набуття досвіду й здатності діяти в інтересах та згідно з вимогами прав і свобод людини. В структурі правової компетентності дослідниця виокремлює такі складники: *когнітивний, діяльнісно-процесуальний, ціннісний* [5, с. 9–10]. О. Ремех, розглядаючи методичні засади навчання правознавства в процесі допрофільної підготовки школярів, визначає такі компоненти правової компетентності: *інформаційну, логічну, аксіологічну, практично-поведінкову* [3, с. 11], Л. Рябовол зосереджує увагу на правових знаннях, способах діяльності за зразком та досвідові правозабезпечуючої діяльності [4, с. 12].

Ми звернулися до досвіду розвитку правових компетентностей однієї з провідних демократичних країн Європейського Союзу, в якій повною мірою забезпечуються громадянські права і в якій відбуваються активні перетворення в галузі громадянсько-правової освіти [14].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Трансформація змісту освіти на компетентнісні засади стала відповіддю світової спільноти на виклики сучасності та запити суспільств. Сучасна ситуація розвитку європейського суспільства поставила ряд соціально-педагогічних завдань щодо підвищення рівня правової освіти та виховання учнів. Формування правової компетентності школярів у європейському освітньому середовищі стає актуальною проблемою, оскільки будь-якій державі все більше потрібні грамотні, ініціативні, активні, компетентні, здатні результативно та законно діяти на благо суспільства громадяни.

На початку ХХІ століття в Чехії було опубліковано так звану Білу книгу або «Національну програму розвитку освіти в Чеській Республіці», де визначено завданням створення Рамкових освітніх програм, які є обов'язковими для всіх шкіл [17]. Згідно з Рамковою навчальною програмою базової

освіти «ключові компетенції є сукупністю знань, навичок, умінь, ставлень та цінностей, які важливі для особистісного розвитку та самореалізації кожного члена суспільства. Їхній вибір і концепція базується на загальноприйнятих у суспільстві цінностях та на загальнопоширених уявленнях про те, які індивідуальні компетенції сприяють їхній освіті, задоволеності та успішного життя, а також для зміцнення функцій громадянського суспільства» [17; 22]. Набуття компетенцій – це складне завдання, яке починається вже в дошкільному періоді та продовжується протягом усього життя. Важливо, щоб на початковому рівні освіти учень досяг достатнього рівня володіння відповідними компетенціями, оскільки це ключовий крок до їх подальшого розвитку [17].

Характерною рисою ключових компетенцій є, перш за все, їхня комплексність та взаємопов'язаність. На етапі початкової освіти ключовими вважаються: навчальні компетенції; компетентність у вирішенні проблем; комунікативна компетентність; соціальна і громадянська компетентність; трудові навички [17; 19; 22].

Ключові компетенції, як зазначають чеські дослідники З. Белецьки [8], Г. Белц і М. Сігіст [9], Р. Чапек [10] та інші, – це загальні навички, які є найважливішими компетенціями та які сприяють вирішенню низки непередбачуваних проблем. Це дозволить людям успішно орієнтуватися у швидких змінах в роботі, особистому та соціальному житті. З. Белецьки наголошує, що ключові компетенції – це ті якості особистості, які мають певну універсальність – здатність навчатися, здатність спілкуватися, співпрацювати, діяти демократично, вирішувати проблеми, працювати зосереджено і відповідально [8, с. 7].

Мета статті полягає у обґрунтуванні особливостей розвитку правових компетентностей учнів у шкільній системі Чехії.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що метою правової освіти в європейських країнах є виховання у молодих людей якостей громадянина, здатного піклуватися про суспільне благо, відстоювати власні права та поважати права інших, вирішувати конфліктні ситуації лише мирним шляхом, спрямовувати свої зусилля на забезпечення миру та захист сприятливого середовища для життя [11].

В Чехії визначено, що діяльність освітніх установ, правоохоронних органів щодо підвищення рівня правової освіченості та вихованості, попередження бездоглядності та злочинності серед неповнолітніх затребувана не лише змінами у суспільстві, а й безпосередньо всіма учасниками процесу життєдіяльності соціуму. У зв'язку з цим правова освіта та виховання стають предметом пильної уваги дослідників та практичних працівників.

Деякі аспекти правової підготовки учнів до успішної самореалізації та соціалізації у сучасних умовах розглянуті у наукових працях європейських дослідників, зокрема Р. Гомеса інших (захищеність особистості школяра як чинник успішної соціалізації) [11]; З. Белецьки (забезпечення соціальної захищеності учнів шляхом формування правових знань) [8]; З. Калоуша – підготовка до успішної самореалізації особистості школяра шляхом реалізації його прав у дитячому громадському об'єднанні [16].

Аналіз теорії [9; 16; 19 та інші] та практики [20; 22] свідчить, що відсутність науково обґрунтованої системи формування правової компетентності школярів в освітніх установах, інспекцій у справах неповнолітніх, правоохоронних органах, сім'ї призвело до стихійності, неорганізованості у їхній діяльності щодо забезпечення необхідних для цього процесу умов.

За Р. Єдлічкою, правова компетентність школярів – це характеристика особистості, що відображає діапазон її поінформованості в галузі права, усвідомлене сприйняття соціально-правового досвіду, здатність до правомірної поведінки [15]. Дослідники визначають, що структурними компонентами правової компетентності є: когнітивний (правові знання), мотиваційний (позиція) та діяльнісний (соціально-правовий досвід) [19]. К. Новотна зазначає, що процес формування правової компетентності школярів реалізується ефективно за наявності наступних соціально-педагогічних умов: удосконалення змісту навчання школярів теоретичних основ права (сприяє підвищенню теоретичного, інтелектуально-правового рівня); активізація позанавчальної діяльності школярів (впливає на їхню позицію як ставлення до права та правової дійсності); інтеграція діяльності соціальних інститутів як неформальної освіти, що займаються проблемами правової освіти та виховання (забезпечує включення старших школярів у правову діяльність, збагачення їхнього соціально-правового досвіду позитивними прикладами правової взаємодії з соціумом) [18].

Аналіз наукових досліджень [7; 10; 16] засвідчує, що однією з провідних умов формування правової компетентності школярів є вдосконалення змісту навчання теоретичним основам права, що забезпечує формування творчої, ініціативної особистості, здатної вдосконалюватися у сфері права, відповідаючи постійно змінюваним правовим вимогам європейського суспільства та національним інтересам.

На основі аналізу наукових праць чеських дослідників З. Белецьки [8], Г. Белца, М. Сігіста [9] та документа Європейської комісії щодо інтеграції початкової і середньої освіти [14] виявлено, що реалізація зазначеної умови відбувається ефективніше, якщо використовується спецкурс,

який розширює та доповнює наявні знання теоретичних засад права; якщо учні освоюють актуальні правові проблеми як життєво важливі, особистісно значущі та практично корисні; якщо в учнів виробляється критичне мислення; якщо використовуються методи активного навчання, що включають самопізнання та рефлексію; якщо відбувається цільовий розвиток комунікативності учасників педагогічного процесу.

Ще одна умова розвитку правової компетентності школярів – це *активізація їхньої позанавчальної правової діяльності*. Найбільш ефективно це реалізується за допомогою таких засобів: використання правових дискусій, бесід на правові теми; проведення олімпіад з права, вирішення ситуаційних завдань (активізація правової позанавчальної діяльності школярів, пропаганда права людини, правової компетентності, творче засвоєння загальнолюдських цінностей, розвиток прагнення розширити правові знання, зміцнити правову позицію, поповнити соціально-правовий досвід та інших) [15]; застосування комплексу творчих занять, ділових та рольових ігор, колективно-творчих справ; організації правового клубу для школярів тощо [16]. Розвиток правової компетентності здійснюється найбільш успішно, якщо учні мають елементарні знання правових норм, а навчальна та позанавчальна освітня діяльність організовується з урахуванням індивідуальних особливостей та потенціалу особистості (допитливості, гнучкості, наполегливості, прагнення пізнати істину).

Освітньо-педагогічне значення має така умова, як *інтеграція діяльності соціальних інститутів щодо проблеми прав людини і дитини*. При цьому важливим є створення можливостей для участі учнів у різних видах правової діяльності з метою збагачення соціально-правового досвіду; забезпечення співпраці із фахівцями у галузі правових відносин, зокрема представниками комісії у справах неповнолітніх, інспекторами відділу профілактики правопорушень серед неповнолітніх; стимулювання участі школярів у реалізації конкретних чинних програм діяльності дитячих громадських об'єднань [19].

Зазначимо, що процес формування правової компетентності пов'язаний, перш за все, з розвитком теоретичних основ правових знань в умовах навчального процесу. Враховуючи, що загальну інформацію з правових питань учні закладів освіти Чехії отримують на заняттях з різних дисциплін, актуалізується проблема створення спеціального курсу, що узагальнює та поглиблює правові знання (про зародження правової держави, про права людини, про основні галузі європейського та національного законодавства, про права дитини, про правовий статус неповнолітніх, про правову компетентність тощо). Крім теоретичного блоку,

необхідне формування усвідомленої правової позиції, збагачення практичного соціально-правового досвіду, які забезпечують цілісний характер правової компетентності школярів [13; 19; 21].

Таким чином, нами виявлено особливості розвитку правової компетентності школярів у Чехії:

- збагачення змісту навчання школярів теоретичними основами права, що забезпечує розширення діапазону правових знань, підвищує рівень обізнаності в галузі права;

- активізація позанавчальної діяльності школярів, зміст та форми якої впливають на правову позицію особистості, що виражається в позитивному ставленні до правових явищ та яка збагачує соціально-правовий досвід школярів за їх активної участі;

- забезпечення інтеграції діяльності соціальних інститутів, представників різних громадських служб, організація соціально значущих акцій та активностей, що сприяє розширенню сфери пізнання та спілкування, профілактиці та попередженню неправомірних дій і асоціальних вчинків учнів.

Враховуючи підходи до розвитку ключових компетентностей учнів провідних чеських дослідників [1; 15; 19], можемо визначити, що програмно-методичне забезпечення формування правової компетентності школярів в чеській шкільній системі передбачає:

- врахування впливу факторів середовища при формуванні правової компетентності особистості;

- створення структури, яка є координатором діяльності школярів, що здійснює моніторинг виникнення правових проблем;

- взаємодія учнів, педагогів та батьків щодо взаємного збагачення соціально-правовим досвідом;

- взаємодія сім'ї, школи, дитячих громадських об'єднань з метою профілактики та попередження злочинності серед неповнолітніх;

- активізація діяльності правових клубів.

Висновки. Особливості формування правової компетентності в учнів у шкільній системі Чехії визначаються специфікою розвитку вікових проявів та особливостями перебігу їх життєдіяльності: навчальної діяльності як провідної в цей період розвитку особистості та позанавчальної як необхідної сфери пізнання, неформальних взаємин, розвитку потреби участі у соціально-правових активностях, акціях школи, мікрорайону, міста, суспільства загалом.

Результати проведеного дослідження окреслили коло проблем, що вимагають подальшої роботи: роль сім'ї у забезпеченні правомірної поведінки дітей; діяльність установ позашкільної освіти щодо формування соціально-правового досвіду учнів; взаємодія соціальних інститутів як чинник розвитку правових компетентностей особистості в європейському освітньому просторі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Національна програма правової освіти населення: указ Президента України від 18 жовтня 2001 року № 992/2001. URL:
2. Нетьосов С. І. *Навчання дев'ятикласників основ правознавства з використанням ІКТ*: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02 Інститут педагогіки АПН України. К., 2009. 21 с.
3. Ремех Т. О. *Методичні засади навчання правознавства в процесі допрофільної підготовки школярів*: дис. канд. пед. наук: 13.00.02. Інститут педагогіки НАПН України К., 2012. 269 с.
4. Рябовол Л. Т. *Система навчання правознавства учнів основної і старшої школи*: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02/ Інститут педагогіки НАПН України К., 2015. 600 с.
5. Святокум О. Є. *Наступність у навчанні прав людини учнів початкової і основної школи*: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 Інститут педагогіки НАПН України. К., 2009. 18 с.
6. *Стратегія європейського співробітництва у галузі освіти і навчання у 2021 – 2030 рр. як євроінтеграційний орієнтир для української освіти*. URL:
7. *Тенденції розвитку шкільної освіти в країнах ЄС, США та Китаї*: монографія / О.І. Локшина, О.З.Глушко, А.П. Джурило, С.М. Кравченко, Н.В. Нікольська, М.М. Тименко, О.М. Шпарик; за заг. ред. О.І. Локшиної. Київ: КОНВІ ПРИНТ, 2021. 350 с.
8. Bělecký Zdeněk a kol. *Klíčové kompetence v základním vzdělávání*. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze. 2007. URL: www.msmt.cz/file/10434_1_1/download.
9. Belz H., Siegrist M. *Klíčové kompetence a jejich rozvíjení*. Východiska, metody, cvičení a hry. Praha: Portál, s. r. o., 2009.
10. Čapek R. *Moderní didaktika: lexikon výukových a hodnotících metod*. Praha: Grada. 2015. 604 s.
11. *Compasito – Manual for human rights education with children*. Editors and co-writers: Annette Schneider, Ellie Keen, Laure De Witte, Rui Gomes, Zsuzsanna Rutai – Final Editor: Rui Gomes. URL: <http://www.eycb.coe.int/compasito/ru/pdf/Compasito%20RU%20FINAL%20sted2008.pdf>.
12. Doporučení Evropského parlamentu a Rady EU ze dne 18.12.2006 o klíčových kompetencích pro celoživotní učení (2006/962/ES). *Metodický portál RVP*. CZ. Praha, Národní ústav pro vzdělávání, 2006. URL: stary.rvp.cz/soubor/01140.pdf.
13. European Commission. *European Pillar of Social Rights*. URL: https://ec.europa.eu/commission/priorities/deeper-and-fairer-economic-and-monetary-union/european-pillar-social-rights/european-pillar-social-rights-20-principles_en.
14. European Commission. *Integrované primární a nižší sekundární vzdělávání*, 2020. URL: https://eacea.ec.europa.eu/nationalpolicies/eurydice/content/single-structure-education-integrated-primary-and-lower-secondary-education-30_sk
15. Jedlička R. *Výchovné problémy s žáky z pohledu hlubinné psychologie*. Praha: Portál, 2011. 248 s.
16. Kalhous Zdeněk. *Školní didaktika*. Praha: Portál, 2002. 448 s.
17. Národní program rozvoje vzdělávání v České republice: Bílá kniha. 1. Vydání. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 2001. URL: <https://msmt.gov.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/bila-kniha-narodni-program-rozvoje-vzdelani-v-cr>
18. Novotná Kamila. *Efektivita právního vzdělání na vybrané střední škole*. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně. URL: <http://hdl.handle.net/10563/21276>.
19. Průcha Jan. *Moderní pedagogika*. Šesté, aktualizované a doplněné vydání. Praha: Portál 2017. 484 s.
20. Suchožová E. *Rozvíjení a hodnocení klíčových kompetencí v edukačním procese*. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum. 2014. 94 s.
21. *Towards the establishment of a European Union's «European Pillar of Social Rights»*. URL: <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/-/towards-the-establishment-of-a-european-union-s-european-pillar-of-social-rights>.
22. Spilková V. *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání v kontextu transformace českého školství*. URL: https://pages.pedf.cuni.cz/pedagogika/?attach_ment_id=1657&edmc=1657